

ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΙΣ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΜΙΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

ΑΦΟΡΜΗ ΓΙ' ΑΥΤΕΣ ΤΙΣ ΣΚΕΨΕΙΣ, ήταν εύκολο να βρεθεί μετά την ημερίδα του ΕΚΕΒΙ με θέμα την ανάγνωση και τους αναγνώστες στην Ευρώπη του 21ου αιώνα [Αθήνα, 1/11/99]. Άλλωστε, ίσως τέτοια αφορμή να μη χρειαζόταν καν, αφού η εμπλοκή στην πανελλήνια έρευνα αναγνωστικής συμπεριφοράς [τα πορίσματα της οποίας θα πρέπει να δημοσιευτούν υπό μορφή βιβλίου από τη νέα ηγεσία του ΕΚΕΒΙ και να διαδοθούν επειγόντως σε όλους τους φορείς που εμπλέκονται με το σχεδιασμό της εκπαιδευτικής και πολιτιστικής πολιτικής στη χώρα μας], είχε ήδη θέσει τους σχετικούς προβληματισμούς με την ευκαιρία της ερμηνείας των αποτελεσμάτων. Ωστόσο, αισθάνεται κανείς ότι τόσο μερικές ερμηνείες, όσο και ορισμένες στερεότυπα κατευθυντήριες γραμμές της σκέψης που προσαθεί να διευκρινίσει τις σχέσεις μεταξύ ανάγνωσης και πολιτισμού, δημιουργούν περισσότερα κενά και εκκρεμότητες απ' όσα οι γνωστοί απαισιόδοξοι μύθοι περί του μέλλοντος της ανάγνωσης...

Έτσι, η γνωστή αντιπαλότητα του κειμένου με την εικόνα και τον προφορικό λόγο: δεν είναι λίγοι εκείνοι που, διαπιστώνοντας την επικράτηση της εικόνας στις καταναλωτικές πρακτικές ενός «κοινού» που με το χρόνο διευρύνεται, αξιολογούν και ταξινομούν τις συμπεριφορές του αναγνώστη και

του θεατή σύμφωνα με κριτήρια που προέρχονται αποκλειστικά από την ιεράρχηση και τη διχοτόμηση των διανοητικών απαιτήσεων αυτών των μορφών [και μέσων] επικοινωνίας από τον «δέκτη»: ο γραπτός λόγος και η ανάγνωση προϋποθέτουν αποστασιοποίηση, άρα «προσπάθεια» του αναγνώστη, ενώ η «αμεσότητα» της εικόνας παραπέμπει στην παθητικότητα του θεατή. Σαν ο γραπτός λόγος, όπως και η «εικόνα» να διαθέτουν μόνο την εσωτερική, συμβολική δυναμική τους στο πεδίο της συγκρότησης των παραστάσεων του κόσμου, ανεξάρτητα από τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνουν τις κυρίαρχες μορφές και τα περιεχόμενα της επικοινωνίας. Πίσω από τέτοιες γενικεύσεις «κρύβεται» –όσο μπορεί να κρύβεται– η συζήτηση για το επίπεδο της παιδείας και του πολιτισμού μιας κοινωνίας: μια συζήτηση απολύτως θεμιτή και αναγκαία, υπό τον όρο να μην είναι η ίδια στάσιμη και δέσμια στερεοτύπων που συνδέουν, με άρρητο συνήθως τρόπο, την επιλογή των συμβολικών πρακτικών με μια πρόχειρη πολιτισμική ιεράρχησή τους, μεταξύ μαζικότητας και ατομικής διάκρισης. Η «μαζικότητα» επιδέχεται τότε μια εξωτερική, ποσοτικού τύπου προσέγγιση των πολιτιστικών δεδομένων που τη χαρακτηρίζουν, σε αντίθεση με τη «διάκριση», που προσεγγίζεται με την ποιοτική ανάλυση των διαδικασιών που ορίζουν τις σχέσεις του ατόμου με την καλλιέργεια και την πρωτοτυπία. Το λαϊκό ορίζεται έτσι ως το κατ' εξοχήν μαζικό, μέσα από τη διαφορά του από κάτι που δεν έχει ούτε μαζικό, ούτε λαϊκό. Ίσως να είναι όμως αυτή ακριβώς η κατάτμηση μεταξύ «λαϊκού» και «μη λαϊκού» που αποτελεί το πρώτο πρόβλημα: αν το λαϊκό θέαμα [π.χ. της τηλεόρασης, σε πολλές εκπομπές της εικόνας της] ή η λαϊκή λογοτεχνία είναι εκείνες που τρέφουν πολλούς θεατές, ακροατές ή αναγνώστες, ποια ακριβώς «λαϊκότητα» συντηρεί αυτές τις μορφές και αυτά τα περιεχόμενα επικοινωνίας; Είναι εκείνη ενός απροσδιόριστου ενδιάμεσου «κοινού», μεταξύ του αγροτικού αναλφαριθμητισμού και της αστικής καλλιέργειας; Ή μήπως πρόκειται αντίθετα για τις συμπεριφορές [θέασης, ανάγνωσης κλπ] διάσπαρτες σε όλη την κοινωνία, που κάθε ομάδα αξιολογεί με τον τρόπο της, αφιερώνοντας στα αντίστοιχα μέσα διαφορετικά τμήματα του «ελεύθερου χρόνου», που με τη σειρά του, διαφοροποιείται στο ίδιο το εσωτερικό των ομάδων αυτών, τόσο ποσοτικά, όσο και ποιοτικά; Προβλήματα ορατά ήδη στα πορίσματα της έρευνας, που δείχνουν ότι δεν είναι καθόλου απλό να εντοπίσει κανείς ένα πολιτισμικό επίπεδο που θα ήταν «καθ' αυτό λαϊκό». Ξεκινώντας από ένα σύνολο πολιτιστικών πρακτικών [π.χ.: τι ακριβώς σημαίνει «διαβάζω για να διευρύνω τους ορίζοντές μου» ή «για να πληροφορούμαι» ή ακόμα «ενδιαφέρομαι για την ιστορία»:]. Άλλωστε, η λόγια κουλτούρα συγκροτείται σε μεγάλο βαθμό από μια εργασία πάνω σε συμβολικά υλικά που δεν είναι δικά της, αλλά ακριβώς, «λαϊκά». Αυτή η σχέση, εμφανής και σε άλλες εκδηλώσεις του «ραφιναρισμένου γούστου», τόσο στο πεδίο της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, όσο και σε εκείνο της οργάνωσης του διαθέσιμου χώρου, αφορά τόσο τις μορφές όσο και τα περιεχόμενα, τους κώδικες έκφρασης, τα συστήματα κοινωνικών παραστάσεων – μ' ένα λόγο, το σύνολο του πεδίου που ονομάζεται πολιτιστική και διανοητική ιστορία μιας κοινωνίας ή μιας κοινωνικής τάξης. Οι διασταυρώσεις δεν προέρχονται από εξωτερικές σχέσεις δύο κλειστών συνόλων που αλληλεπιδρούν ευρισκόμενα το ένα απέναντι στο άλλο [το λόγιο και το λαϊκό, καθ' ομοίωση σχεδόν της παραδοσιακής σχέσης δασκάλου - μαθητή], αλλά

μέσα από μια διαδικασία ώσμωσης πολιτισμικών πρακτικών, των οποίων τα στοιχεία, ίσως ιδιαίτερα στην Ελλάδα, είναι ιστορικά ενσωματωμένα το ένα στο άλλο με σχεδόν αξεδιάλυτο τρόπο.

Αν η σχέση ανάγνωσης - διάκρισης στο μορφωτικό επίπεδο υπάρχει [και αναμφισβήτητα υπάρχει], απορρέει από [αλλά επίσης συγκροτεί] ένα ιδεολογικής φύσης στερεότυπο, η έμφαση στο οποίο είναι πιθανόν να διευρύνει όχι τόσο ποσοτικά, αλλά ποιοτικά τους ορίζοντες εκείνου του «λαϊκού κοινού» που σήμερα, σε ένα ποσοστό 32% περίπου, διαβάζει μόνο πρακτικά και επαγγελματικά βιβλία. Αυτή η συμβουλευτικής φύσης κοινωνική χρήση της ανάγνωσης δεν είναι όμως δυνατόν να επεκταθεί σε άλλες μορφές γραπτού λόγου, παρά όταν οι φορείς που ασχολούνται με τη διαμόρφωση των αναγνωστικών συμπεριφορών [μεταξύ των οποίων το σχολείο και η δια βίου εκπαίδευση] ασχοληθούν συστηματικά με την ποιοτική προσέγγιση των στάσεων του αρχαρίου αναγνώστη ή του «λαϊκού ανθρώπου» απέναντι στο βιβλίο [πώς αντιλαμβάνεται και χρησιμοποιεί, λόγου χάρη, τα διάσπαρτα λόγια στοιχεία που προσλαμβάνει με την ανάγνωση;] Μ' ένα λόγο, θα έπρεπε να αναδειχθεί προοδευτικά η σημασία της μη άμεσης επικοινωνίας, της οργανωμένης δηλαδή στο χώρο του κειμένου και όχι στην προφορική αμεσότητά της, στη συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας του πολίτη μιας σύγχρονης κοινωνίας.

Τέτοιες μακροπρόθεσμες πολιτικές προώθησης της αναγνωστικής συμπεριφοράς αφορούν λοιπόν στις διαδικασίες ανακατανομής πολιτιστικού κεφαλαίου, που άμεσα ή έμμεσα συνδέονται με την παιδεία. Πιθανότατα, θεωρητικά τουλάχιστον, [γιατί η σημερινή εκπαιδευτική πραγματικότητα είναι εντελώς διαφορετική], θα κατέληγαν στην αναγνώριση της ιδιαιτερότητας του κειμένου ως *μορφής επικοινωνίας* –αναγνώριση που καταδεικνύει το ρόλο «παραγόντων» όπως ο μορφωτικός στη διαμόρφωση του «προσωπικού γούστου» και των επιλογών που απορρέουν από αυτό. Παράλληλα, μια τέτοια αναγνώριση θα μπορούσε να αποτελέσει το έδαφος μιας μεθοδολογικά ολοκληρωμένης προσέγγισης του habitus [Bourdieu, 1979] σε σχέση ιδίως με τα πολιτιστικά προϊόντα της συγκεκριμένης νεοελληνικής κοινωνίας: μιας κοινωνίας ραγδαία μεταβαλλόμενης και κυριολεκτικά, μεταίχμιακής. Συνεπώς να επιχειρήσει την ανάλυση των παραστάσεων και των καταβολών αυτής της κοινωνικής διάκρισης που διέπει μεταξύ άλλων και τις σημερινές κοινωνικές χρήσεις της ανάγνωσης στα πλαίσια των συνθηκών «κατανάλωσης» του εξατομικευμένου, διαθέσιμου «ελεύθερου χρόνου».

Το ερώτημα που προκύπτει για το ΕΚΕΒΙ είναι τότε να προσδιορίσει ρεαλιστικά τα πλαίσια μιας πιο συγκυριακής πολιτικής δράσης για την προώθηση της ανάγνωσης –και κατ' επέκταση του βιβλίου– ως κυρίαρχου ακόμα μέσου εξάσκησης της αναγνωστικής συμπεριφοράς. Για να το πράξει αυτό, πρέπει με τα κατάλληλα μεθοδολογικά εργαλεία να υπερβεί τα «ορατά πορίσματα» της έρευνας αναγνωστικής συμπεριφοράς, για να ερμηνεύσει τα «αόρατα», τις υποβόσκουσες δηλαδή παραστάσεις περί πολιτισμού στη σχέση τους με την ανάγνωση. Η διεύρυνση λόγου χάρη των σημερινών ενδιαφερόντων των αναγνωστών πρακτικών βιβλίων δεν μπορεί να γίνει παρά στο λειτουργικό πεδίο [εκείνο που προκύπτει με τη διάκριση της μορφής από τη λειτουργία του βιβλίου], γύρω από τον άξονα της «απόκτησης γνώσεων» [ιστορικών, λαογραφικών, ψυχολογικών κλπ]. Έτσι ο σημερινός χρηστικός και

συμβουλευτικός χαρακτήρας της ανάγνωσης του «λαϊκού κοινού» θα μπορούσε ίσως να επεκταθεί σε ορίζοντες που σήμερα συγκεντρώνουν σχεδόν αποκλειστικά αναγνώστες ανώτερου μορφωτικού επιπέδου.

Δεν συμμερίζομαι λοιπόν απολύτως την απαισιόδοξη άποψη του Δρακονταειδή [«αγοραστής /αναγνώστης...»]: «φοβάμαι πως αυτή η κατηγορία αναγνωστών είναι αδιαπέραστη από την κατηγορία των αναγνωστών λογοτεχνικών και επιστημονικών βιβλίων». Ανάμεσα στη λογοτεχνία και την κάπως εκλαϊκευμένη επιστήμη, παρεμβάλλεται το χάσμα της διάκρισης της μορφής από τη λειτουργία του περιεχομένου του προς ανάγνωση κειμένου. Όμως η ίδια αυτή λειτουργία συνιστά πιθανόν μια γέφυρα, που καθιστά τη χρηστική – συμβουλευτική κοινωνική χρήση της ανάγνωσης μια πιθανή μετάβαση από το «πρακτικό» στο «επιστημονικό» ή /και στο λογοτεχνικό βιβλίο. Έτσι στο μέτρο που η ανάγνωση συνδέεται με την κοινωνική ταυτότητα του αναγνώστη, αυτό το απροσδιόριστο «λαϊκό κοινό» των αστικών κέντρων μπορεί να διευρύνει τα ενδιαφέροντά του – και τις καταναλωτικές του πρακτικές σε σχέση με το βιβλίο σ' αυτή την περίπτωση, ακόμα και η αγορά ενός βιβλίου αποτελεί ένδειξη διευρυμένων προθέσεων του εν δυνάμει αναγνώστη του.

Και η λογοτεχνία; Ως μορφή λόγου, στην αφηγηματική, «στακάτη και κοφτή» όπως γράφει ο Δρακονταειδής εκδοχή της, «καλογραμμένη όσο μια πετυχημένη συνταγή... χωρίς καμία απόσταση από τα πράγματα, φέρνοντας στο φως το ιδιωτικό, το περιστασιακό... χωρίς διάθεση ανάμειξης με τα κοινά και τα λεγόμενα προαιώνια προβλήματα» –τη μορφή που απορρέει δηλαδή από τη σεναριακού τύπου ταύτιση της λογοτεχνίας «που έχει μια ιστορία να διηγηθεί» [Τατσόπουλος, 1/11/99], με την τηλεόραση– αυτή ακριβώς η λογοτεχνία, όταν συνδεθεί με την εξαιρετικά αμφίσημη έννοια της «ψυχαγωγίας», ίσως προεκτείνει το λειτουργικό σκέλος της ανάγνωσης. Ο «εκσυγχρονισμός» της λογοτεχνίας [αναγκαίος και απαραίτητος, με «παιδαγωγικούς» σχεδόν όρους, προϊόν της ίδιας ιστορικότητας με εκείνη που συνεχώς αναδιαμορφώνει τις περί του βιβλίου παραστάσεις και τις κοινωνικές χρήσεις της ανάγνωσης], δεν αφορά μόνο τα περιεχόμενα της αφήγησης, αλλά βεβαίως και τη μορφή της. Ίσως γι' αυτό, το τελευταίο καταφύγιο που σημασιοδοτεί την «ηδονή της ανάγνωσης» για αρκετούς καλλιεργημένους αναγνώστες, να είναι ο ποιητικός λόγος. Αυτός μοιάζει να διαθέτει πιο ισχυρά οχυρωμένες θέσεις στην ανάγνωση, που αν και ποσοτικά ελαχιστες, δεν υπόκεινται τόσο πολύ στο «πλιάτσικο του χρόνου» [Χωμενίδης, 1/11/99], που υπέστη η ανάγνωση της λογοτεχνίας από την τηλεόραση: ο χρόνος ανάγνωσης της [καλής] ποίησης παραμένει μάλλον αναλλοίωτος για το μικρό έτσι κι αλλιώς κοινό της, είτε αυτό βλέπει είτε δεν βλέπει τηλεόραση.

Είναι πολύ δύσκολο να απαντήσει κανείς στο ερώτημα ποια είναι η «καλή ποίηση». Είναι όμως πιο εύκολο, συσχετίζοντάς τη με το είδος της λογοτεχνίας που περιγράφει ο Δρακονταειδής, να προσδιορίσει το ποια είναι η «κακή»: «η απουσία των πραγμάτων του παρόντος» που χαρακτηρίζει, σύμφωνα με τον αείμνηστο Χρήστο Ηλιόπουλο [1997, σελ. 3] «την παρούσα ποιητική χηρεία, διαιωνίζεται χωρίς να προκαλεί αντιδράσεις παρά μόνον εκείνη της συνεχώς αυξανόμενης αδιαφορίας... και αν η προκείμενη διαπίστωση αφορά το περιεχόμενο της ποίησης, τα πράγματα δεν είναι περισσότερο παρήγορα στο μορφικό επίπεδο... μια ποίηση που ασφυκτιά, παγιδευμένη μεταξύ μιας γλωσσικής εκζήτησης, μιας επιτήδευσης και ενός άνευρου διεκπεραιωτικού γλωσσικού μορφώματος, λαθρόχειρη, υποκαθιστώνας το υποθετικό ζητούμενο, την επικοινωνιακή αμεσότητα».

Η αμφισημία της «αμεσότητας» αυτής [που παραπέμπει αφενός στο προφορικό και αφηγηματικό και αφετέρου στο ασυνείδητο] έχει παράπλευρες συνέπειες που αφορούν το σύνολο των κειμένων όπου εξ ορισμού η μορφή συμπλέκεται με το περιεχόμενο. Η αναγνώριση της συμπλοκής αυτής από τον αναγνώστη εμφανίζεται ως απόρροια της καλλιέργειάς του, δηλαδή με ένα άλμα από το ποσοτικό στο ποιοτικό σκέλος της παιδείας του. Αυτές οι έννοιες υπερβαίνουν όμως το λεγόμενο «μορφωτικό επίπεδο», που συνήθως καταμετρούμε με έτη και τίτλους σπουδών, και που στις ανώτερες κλίμακες συγκροτεί εκείνο το αναγνωστικό κοινό των αστικών κέντρων και σχετικά νέων στην ηλικία στρωμάτων, που διαβάσει τόσο την εύπεπτη λογοτεχνία όσο και βιβλία σχετικά με τις αναζητήσεις της πολιτισμικής του ταυτότητας στα πλαίσια της νέας Ευρώπης [ιστορικά, κοινωνιολογικά, γλωσσολογικά, ψυχολογικά...]. Για να το πούμε αλλιώς: οι αναγνώστες αυτού του «ανώτερου μορφωτικού επιπέδου» αποτελούν ουσιαστικά τμήμα του ευρύτερου λαϊκού κοινού, με ποσοτικώς ευρύτερα όμως ενδιαφέροντα. Τα ενδιαφέροντα αυτά εμφανίζονται στις επιλογές αυτού του κοινού υπό τη μορφή προτιμήσεων που εστιάζονται σε μια λειτουργικής φύσης «επικοινωνιακή αμεσότητα», ικανή τόσο να «ψυχαγωγήσει» όσο και να αποτελέσει μια σχετικά εύκολη πρόσβαση στα γνωστικά περιεχόμενα που ανταποκρίνονται στις πιο πολύπλευρες αναζητήσεις του και στα ενδιαφέροντά του. Αποτελούν σε κάποιο βαθμό ενδείξεις μιας υποβόσκουσας «κρίσης ταυτότητας»...

Η αμφισβήτηση του διδύμου «λόγιο - λαϊκό» [ιδιαίτερα όταν το «λόγιο» ταυτίζεται με το «εγγράμματο»] οδηγεί σε μια δεύτερη αμφισβήτηση, που αφορά την απόλυτη διάκριση μεταξύ δημιουργίας και κατανάλωσης, μεταξύ παραγωγού και αποδέκτη μηνυμάτων. Και αυτή η διάκριση νομιμοποιεί μια παράσταση της «πολιτιστικής κατανάλωσης» που τίθεται εξ ορισμού σε πλήρη αντιδιαστολή με τη δημιουργία. Παραπέμπει σε ιδέες «εξάρτησης» της νοημοσύνης του καταναλωτή [η οποία, κατά τα εμπειριστικά παιδαγωγικά πρότυπα, «πλάθεται» από τη συνείδηση του δημιουργού]. Ενώ στη σύγχρονη έρευνα των διαδικασιών της μάθησης η ιδέα της οικοδόμησης και της ανακάλυψης αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της συγκρότησης των γνώσεων του μαθητή, στο πεδίο του ενήλικου αναγνώστη, εκείνου που «αγοράζει βιβλία για να διευρύνει τις γνώσεις του», επικρατεί ακόμα η άποψη της «πληροφόρησης». Η άποψη δηλαδή ότι οι μορφές και τα περιεχόμενα έχουν ένα αυτόνομο, προς μετάδοση νόημα, εντελώς

ανεξάρτητο από τον τρόπο πρόσληψης και κατανόησής τους από το υποκείμενο ή την ομάδα υποκειμένων που «διαβάζουν» – με την έννοια πλέον του «συμβουλευόμενι» και «ακολουθώ» μια πρακτική συνταγή κουζίνας. Αυτή η αντίληψη οδηγεί αναγκαστικά στο να μεταφέρουμε αυτούσιες αυτές τις σημασίες στο διανοητικό και μορφωτικό πεδίο του συγγραφέα τους [ειδικού επιστήμονα, λογοτέχνη, ποιητή κλπ] και να τις αποκρυπτογραφήσουμε μέσα από κατηγορίες των οποίων αποσιωπάται ο διυποκειμενικός και, συνεπώς, ο ιστορικός χαρακτήρας.

Η ιστορικότητα, αντίθετα, απαιτεί να θεωρήσουμε την πολιτιστική «κατανάλωση» σαν μια ιδιόμορφη παραγωγή παραστάσεων, που δεν είναι οι ίδιες με εκείνες που ο συγγραφέας επενδύει στο έργο του. Στο πεδίο του πολιτισμού, όπως το επισήμει ο M. de Certeau [1980] «η κατανάλωση είναι μια παραγωγή τρόπων χρήσης των προϊόντων που επιβάλλονται από μια κυρίαρχη τάξη πραγμάτων» [σελ. 11]. Η αμφισβήτηση της ριζικής διαφοροποίησης μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, ιδιαίτερα ίσως σε ό,τι αφορά την ανάγνωση, σημαίνει ότι υπογραμμίζεται το γεγονός της επικοινωνίας ως μιας διαπραγματευτικής διαδικασίας πραγματικά ανοιχτής, ότι δηλαδή το έργο αποκτά το νόημά του μέσα από τις στρατηγικές της ερμηνείας που συγκροτούν τις σημασίες του σε συνάρτηση με τις προθέσεις και τα κίνητρα του «καταναλωτή». Έτσι, το να διαβάσεις, περισσότερο ακόμα από το να κοιτάς ή να ακούς, δεν αποτελούν παθητικές στάσεις μέσα από τις οποίες, σύμφωνα με μια εντελώς ξεπερασμένη εμπειριστική αντίληψη, λειτουργεί ο «δέκτης μηνυμάτων», αλλά αποτελούν διανοητικές ενεργές στάσεις, που επιτρέπουν στο «δέκτη» τον επαναπροσδιορισμό, την οικειοποίηση των περιεχομένων – ή ακόμα, τις αντιστάσεις.

Αυτές οι κοινότητες διαπιστώσεις [που εξακολουθούν όμως να απουσιάζουν συχνά από το μεθοδολογικό οπλοστάσιο, τη στιγμή της ερμηνείας των ποσοτικών δεδομένων μιας εμπειρικής έρευνας], οδηγούν στην επαναποθέτηση πολλών ζητημάτων, μεταξύ των οποίων η έννοια του πολιτισμού στη σχέση του με την παιδεία. Αν πράγματι κάποιες αντιστάσεις, δυσκολίες ή, αλλιώς, προτιμήσεις, ή εκδηλώσεις «προσωπικού γούστου» στην οργάνωση του χρόνου και του χώρου, εμφανίζονται με διαφορετικό τρόπο, σε διάφορες κοινωνικές κατηγορίες, στα πολλά πεδία του πολιτισμού και της θεσμικά οργανωμένης επικοινωνίας – και αν, στα λιγότερο εγγράμματα κοινωνικά στρώματα, αυτές οι επιλογές επιδρούν «αρνητικά», σε ποσοτικό και ιδίως σε ποιοτικό επίπεδο, πάνω στις καταναλωτικές συμπεριφορές που αφορούν τη μορφή του γραπτού λόγου, είναι ίσως αυτή η ίδια η παράσταση της «κουλτούρας» που απαιτεί νέες επεξεργασίες. Η «παραδοσιακή» τριχοτόμηση της ανθρώπινης πραγματικότητας στις σφαίρες της οικονομίας της κοινωνίας και του πολιτισμού, με την ταυτόχρονη εγκατάσταση του οικονομικού στη θέση του μοναδικού ακρογωνιαίου λίθου των περί κοινωνικών σχέσεων παραστάσεών μας, εμποδίζει ως ένα σημείο να αντιληφθούμε, ότι όλες οι σχέσεις, μεταξύ των οποίων οι οικονομικές και οι κοινωνικές, οργανώνονται στη βάση πρακτικών σχημάτων αντίληψης και εκτίμησης των διαφόρων κοινωνικών υποκειμένων – στη βάση παραστάσεων δηλαδή που συγκροτούν μια «κουλτούρα», ευρύτερη και λιγότερο «στεγανή» από την ιδεολογία, αλλά διάχυτη στο σύνολο μιας κοινωνίας ή ειδικά

σε μια ορισμένη κοινωνική ομάδα. Το πιο βασικό μειονέκτημα μιας πολύ διαδεδομένης εκδοχής της έννοιας πολιτισμός, δεν είναι ότι άρρητα περιορίζει την παραγωγή του στα πλαίσια μιας κοινωνικής ελίτ, όσο ότι εγκαθίσταται στο πεδίο ενός ριζικού διαχωρισμού της παραγωγής πολιτισμού από την κατανάλωση των προϊόντων του.

Ωστόσο, ο Ελύτης μας είχε επισημάνει το τεράστιο σφάλμα μιας τέτοιας μονομερούς παράστασης: «μιλώ για μιαν αριστοκρατική αντίληψη που συμβαίνει να μην την έχουν διόλου οι αριστοκράτες και να την έχουν με το παραπάνω η μικροί πληθυσμοί του Αρχιπελάγους. Οι κυρ Γιάννηδες και οι κυρά Μαρίες... με την υλική παράσταση της ιδέας τους –τον ασβέστη– και με τον φωτισμο της ψυχής τους – ένα λιοτρόπι στον τενεκέ. Αμέτε να βρείτε σ' οποιοδήποτε πλάτος της γης άλλους κατοίκους που η φαντασία τους να μην αποτελεί την πιο κατηγορηματική άρνηση της ασχημίας» [σελ. 54].

Κανένα υπουργείο δεν μπορεί να αναπληρώσει με τη δράση του το κενό, στο πεδίο λόγου χάρη της αισθητικής του χώρου, που άφησαν πεθαίνοντας οι κυρ Γιάννηδες και οι κυρά Μαρίες. Δεν ξέρω αν τα παιδιά και τα εγγόνια τους πρόκοψαν ή, αντίθετα, εξαθλιώθηκαν· εξαρτάται από τη σκοπιά που ο καθένας υιοθετεί. Σίγουρα όμως, εξελίχθηκαν, άλλαξαν. Ένα τμήμα της κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης αυτής, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, διήλθε από την ανάπτυξη της σχέσης τους με το βιβλίο: «σπούδασαν», όπως λέμε συνήθως, για να δηλώσουμε ότι απέκτησαν εξειδικευμένες επαγγελματικές γνώσεις. Ίσως να είναι ακόμα νωρίς για να αναπτύξουν στη σχέση τους με το γραπτό λόγο, τη δυναμική που χαρακτηρίζει τη σχέση των παπουδών τους με τον παραδοσιακό προφορικό πολιτισμό και τις αξίες του. Επιβιώνουν ακόμα έντονα οι χρηστικού και «εγκυκλοπαιδικού» τύπου χρήσεις του βιβλίου που επέβαλλε και επιβάλλει ακόμα η εξέλιξη σε αυτά τα πολιτισμικά ξεριζωμένα, αγροτικής κυρίως προέλευσης, κοινωνικά στρώματα, που κάπως πρόχειρα, κατανέμονται σε «μορφωτικά επίπεδα» στη βάση των κριτηρίων των ετών σπουδών. Όπως δείχνουν τα ίδια τα πορίσματα της έρευνας, ο σημερινός φοιτητικός πληθυσμός, από την άποψη της αναγνωστικής συμπεριφοράς, παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με τους αναγνώστες πρακτικών και επαγγελματικών βιβλίων κατώτερου ή μέσου μορφωτικού επιπέδου, προεκτείνοντας έτσι στην ανώτατη εκπαίδευση τις σχολικού τύπου, «πρακτικές» κοινωνικές χρήσεις της ανάγνωσης. Στο πεδίο της πολιτισμικής συμπεριφοράς, οι ιεραρχήσεις και οι διαφορές, τα «μορφωτικά επίπεδα», αντανakλούν ουσιαστικά τους ανισόμερους και συνδυσασμένους ρυθμούς ανάπτυξης και μετεμφυλιακής αστικοποίησης διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων, οι στάσεις των οποίων διαμορφώθηκαν αντιφατικά γύρω από τον ίδιο, λειτουργικής φύσης, παρονομαστή: την προσαρμογή στην «κυρίαρχη τάξη πραγμάτων», δηλαδή την επιβίωση. Οι διαφορές είναι διαφορές γενεών, δηλαδή θέμα χρόνου. Είναι συνεπώς σε σχέση με αυτή την αναδιάταξη των υλικών συνθηκών παραγωγής και κατανάλωσης πολιτισμικών προϊόντων που ο ρόλος των φορέων, οι οποίοι βρίσκονται θεσμικώς επιφορτισμένοι με την ενίσχυση του πολιτισμικού και κοινωνικού ιστού, καθίσταται, ακριβώς λόγω εκσυγχρονισμού, ιδιαίτερα ουσιαστικός.

Η ενεργός εκδοχή της «κατανάλωσης», όσον αφορά πολιτι-

στικά προϊόντα και πιο ειδικά, το βιβλίο, μας αναγκάζει συνεπώς να αναλύσουμε τις θεσμικές πρωτοβουλίες που στοχεύουν στην προώθηση της ανάγνωσης όχι απόλυτα και στατικά –δηλαδή επιφανειακά–, αλλά σχετικά και δυναμικά, σε συνάρτηση δηλαδή με τις κοινωνικές χρήσεις του βιβλίου εκείνων ακριβώς των ατόμων, των οποίων τις συμπεριφορές οι θεσμοί αυτοί έχουν την πρόθεση να πλαισιώσουν. Από αυτή την άποψη, η εκπολιτιστική αποτελεσματικότητα μιας βιβλιογραφίας, μιας βιβλιοθήκης ή του ίδιου του ΕΚΕΒΙ δεν είναι εκ των προτέρων δεδομένη, ούτε απορρέει άμεσα από την ίδρυση ή την ύπαρξή τους, αλλά συνδέεται με όλες τις παραμέτρους της ερμηνείας του εκσυγχρονισμού [συμπεριλαμβανομένης και της «εξωραϊστικής»], δηλαδή της αποδοχής ή της απόρριψης του ρόλου και της λειτουργίας τους στο σύνολο των παραστάσεων που συνδέει το ευρύτερο κοινό με τον πολιτισμό, στην ευρύτερη έννοια του όρου. Αν θεωρήσουμε λοιπόν το βιβλίο και οτιδήποτε σχετίζεται με αυτό ως ένα διανοητικό αντικείμενο, θα πρέπει παράλληλα να πάψουμε να αντιλαμβανόμαστε αυτά τα διανοητικά αντικείμενα σαν «φυσικά» τρόπον τινά αντικείμενα, αναλλοίωτα ως προς την «ουσία» τους, των οποίων η επικαιρότητα μεταβάλλει μόνο τα περιεχόμενα και τις συνθήκες ύπαρξης. Όπως συμβαίνει με όλα τα θεσμικά πλαίσια –και σε τελευταία ανάλυση και με το ίδιο το κράτος– οι θεσμοί και τα μέτρα τους, τα βιβλία και οι βιβλιοθήκες, η τηλεόραση και οι εικόνες της, δεν αποτελούν αμετακίνητες περιέχουσες κατηγορίες, των οποίων η κάθε εποχή διαμορφώνει τα περιεχόμενα. Αποτελούν αντικειμενοποιήσεις που συγκροτούν κάθε φορά μια πρωτότυπη μορφή· και είναι ακριβώς πάνω στις ιδιαιτερότητες των μορφών αυτών που διαμορφώνονται οι κοινωνικές προσλαμβάνουσες, οι παραστάσεις του πολιτισμού και των «ενισχυτών» που παρέχει στην ατομική δραστηριότητα. Οι σχέσεις δηλαδή των ανθρώπινων υποκειμένων με τα πολιτιστικά αντικείμενα, επί των οποίων σχέσεων οφείλουμε να ορίσουμε την περί του πολιτισμού πολιτική μας ως μια θεσμικά οργανωμένη διαμεσολάβηση. Συνεπώς, μεταξύ άλλων πραγμάτων, να θέσουμε επί τάπητος, ως αντικείμενο κριτικής, τις σημερινές μορφές αυτής της διαμεσολάβησης, ξεκινώντας ίσως από το θεσμικό σκέλος της οργάνωσης των σχέσεων Παιδείας - Πολιτισμού. Να αναρωτηθούμε λόγου χάρη για την πολιτική σκοπιμότητα της διατήρησης της σημερινής διάκρισης μεταξύ των δύο Υπουργείων, οι δράσεις των οποίων επειδή δεν αλληλεπικαλύπτονται, καθίστανται αποσπασματικές και αναποτελεσματικές. Μ' ένα λόγο να ξαναδώσουμε στη μέχρι αποχαύνωσης, δήθεν τεχνοκρατική σημερινή πολιτική σκέψη, τη σφαιρικότητα και τη λάμψη της. Δηλαδή τη δυνατότητά της να λειτουργήσει.

BIBLIOΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Bourdieu, P., 1979, *La distinction, critique sociale du jugement*, Paris, Ed. de Minuit.
- De Certeau, M., 1980, *L'invention du quotidien*. T1: *Arts de Faire*, Paris, U.G.E. [10/18]
- EΚΕΒΙ, 1999, *Πανελλήνια Έρευνα Αναγνωστικής Συμπεριφοράς*, [Σύνοψη αποτελεσμάτων]
- Ελύτης, Ο., 1980, *Αναφορά στον Ανδρέα Εμπειρικό*, εκδ. Ύψιλον.
- Ηλιόπουλος, Χ., *Αποστρατεία βιωμάτων, Μανδραγόρας*, 16-17.